

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δι-ιστορικές σταθερές και ιδεολογικές παλινωδίες στον χωρόχρονο της πολιτικής βίας	11
---	----

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πολλαπλά περιεχόμενα «αυτονόπτων» όρων	37
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

«Ταυτοποίηση υπόπτων» και προτάσεις αντιτρομοκρατικών μέτρων από την ελληνική κοινή γνώμη	57
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο Ιανός της πολιτικής βίας: αναπαραστάσεις των πρακτικών και πρακτικές των αναπαραστάσεων	73
--	----

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Τρομοκρατία και εξουσία: ο αντί-λόγος της συνεκτικότητας	93
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι λόγοι περί τρομοκρατίας ως αναπαραστασιακό πεδίο: οργανωτικές αρχές και κανονιστικές επικεντρώσεις	311
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Πλειοψηφικοί και μειοψηφικοί λόγοι περί τρομοκρατίας	333
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Ο φιλοτρομοκρατικός λόγος και η δυναμική της κοινωνικής του επιρροής	361
---	-----

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Ο πόλεμος στο Ιράκ: ζητήματα νομιμότητας και διακυβεύματα
νομιμοποίησης στην άσκηση διεθνούς πολιτικής βίας 393

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Διεθνής και εγχώρια τρομοκρατία: «κραυγές» και «ψίθυροι»
πριν και μετά τον πόλεμο στο Ιράκ 415

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Στο όνομα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001: ταυτοτικές δυναμικές
και ιδεολογικές επικεντρώσεις 437

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Ορισμοί και ερμηνευτικές αποδόσεις της τρομοκρατίας
«στο όνομα» των αρχών και των αξιών 485

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κανονιστικά φίλτρα ανάγνωσης της τρομοκρατικής και
αντιτρομοκρατικής βίας και ανθρώπινα δικαιώματα 501

Βιβλιογραφία 521

Παραρτήματα 537

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΔΙ-ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΛΙΝΩΔΙΕΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΒΙΑΣ

«Αυτό το βιβλίο αποτελεί μια απόπειρα κατανόησης
γεγονότων που εκ πρώτης όψεως, ακόμα και εκ δεύτερης,
φαίνονται, απλούστατα, εξοργιστικά»

Hannah Arendt

Από τον πρόλογο στο βιβλίο της *Les origines du totalitarisme*,
(Paris, Gallimard, 2002)

Αφορμή για την έκδοση αυτού του βιβλίου στάθηκε η ανάγκη επανέκδοσης, για διάφορους λόγους, του βιβλίου μας ***Τρομοκρατία και Εξουσία: Ο Αντί-λογος της Συνεκτικότητας***, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2003 από τις εκδόσεις *Ελληνικά Γράμματα*. Επειδή λοιπόν είχαν εξαντληθεί τα αντίτυπα των προηγούμενων εκδόσεων, επειδή επίσης έπρεπε να διορθωθούν κάποιες αβλεψίες και ορισμένα παροράματα εκδοτικής υφής που δεν είχαν διορθωθεί μέχρι τότε, επειδή, τέλος, αλλάξαμε εκδοτικό οίκο και αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε μια νέα σειρά *Κοινωνικής Ψυχολογίας*, στην οποία σταδιακά επρόκειτο να φιλοξενηθούν τα βιβλία της προηγούμενης σειράς μας και, φυσικά, να στεγαστούν νέα συγγράμματα τόσο δικά μας όσο και άλλων συναδέλφων, αποφασίσαμε να προβούμε στην επανέκδοση του συγκεκριμένου συγγράμματος.

Αρχικά σκοπεύαμε οι παρεμβάσεις μας στη νέα έκδοση να είναι αποκλειστικά και μόνο τεχνικού χαρακτήρα. Στη συνέχεια σκεφτήκαμε πως καλό θα ήταν να επικαιροποιήσουμε τις βιβλιογραφικές μας αναφορές, δεδομένου ότι είχαν περάσει ήδη αρκετά χρόνια από την πρώτη έκδοση του συγγράμματός μας και πολλά εί-

χαν συμβεί στο διάστημα αυτό, τόσο στο θέμα της τρομοκρατίας σε διεθνές και εγχώριο επίπεδο, όσο και στην ευρύτερη διεθνή και εγχώρια πολιτική σκηνή, και προφανώς άλλα τόσα είχαν γραφεί από ψυχολόγους –κοινωνικούς και μη– και γενικότερα από λοιπούς κοινωνικούς και πολιτικούς επιστήμονες για τα θέματα αυτά. Τελικά θεωρήσαμε πως μεγαλύτερο ενδιαφέρον¹ θα παρουσίαζε μια εκ βάθους ανασυγκρότηση του αρχικού συγγράμματος, όχι τόσο –ή μόνο– σε επίπεδο γραφής, όσο σε επίπεδο περιεχομένου, δεδομένου ότι στο μεσοδιάστημα είχαμε την ευκαιρία να προχωρήσουμε αρκετά τις προσωπικές μας έρευνες –πειραματικές και μη– στο συγκεκριμένο αντικείμενο κοινωνικού, πολιτικού και επιστημονικού αναστοχασμού. Αυτό και πράξαμε.

Έτσι, στο παρόν σύγγραμμα, με τίτλο *Κρατική και μη κρατική πολιτική βία: Τα δύο άκρα της (αν)ισορροπίας του τρόμου*, συμπεριλάβαμε φυσικά τον βασικό κορμό του προηγούμενου βιβλίου μας, την έρευνα δηλαδή που διενεργήσαμε σε περισσότερους από 1.000 φοιτητές και φοιτήτριες πανεπιστημίων της Αθήνας γύρω από τον τρόπο με τον οποίο συγκροτούν τη σκέψη τους για θέματα που σχετίζονται με την τρομοκρατία και την πολιτική βία.

Απαλείψαμε ωστόσο τους σχολιασμούς των ερευνητικών μας ευρημάτων από κάποιους συναδέλφους, δημοσιογράφους και πολιτικούς που συμπεριλαμβάνονταν στην πρώτη έκδοση² του συγγράμματός μας, όχι φυσικά επειδή απαξιώνουμε σήμερα την ευγενική προσφορά και σημαντική συμβολή τους στην πρώτη μας προσπάθεια να διερευνήσουμε τη δομή, τη λειτουργία και τον διαλεκτικό αυτο- και ετερο-προσδιορισμό της κοινωνικής σκέψης γύρω από αυτή την εξόχως συγκρουσιακή και ως εκ τούτου εντόνως συ-

-
1. Για μας σίγουρα, ενδεχομένως και για το δυνάμει αναγνωστικό κοινό μας...
 2. «Εκδοχή» για να ακριβολογούμε, δεδομένου ότι, όπως σύντομα θα αντιληφθεί ο αναγνώστης, το βιβλίο που έχει τώρα στα χέρια του προεκτείνει σε σημαντικό βαθμό τόσο την προβληματική μας γύρω από τα φαινόμενα της τρομοκρατίας και της πολιτικής βίας, έτσι όπως την αναπτύσσαμε στο προηγούμενο πόνημά μας, όσο και τη διερεύνηση εκ μέρους μας των φαινομένων αυτών σε θεωρητικό και επιστημολογικό αλλά και σε μεθοδολογικό επίπεδο.

ναισθηματικά και ιδεολογικά φορτισμένη θεματολογία. Ούτε προφανώς επειδή τους θεωρούμε πλέον ανεπικάιρους ή ετεροχρονισμένους, αφού σε όλα αυτά τα κείμενα, χωρίς καμία εξαίρεση, με αφορμή τα ερευνητικά μας δεδομένα οι σχολιαστές ανέπτυξαν την προσωπική τους άποψη, εκτίμηση και εμπειρία για το πάντα επίκαιρο –ή επικαιροποιημένο³– φαινόμενο της⁴ τρομοκρατίας και άσκησης πολιτικής βίας –και ως εκ τούτου εξακολουθούν να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον– ως εκφραστές διαφορετικών πολιτικών χώρων, κοινωνικών υπαγωγών, επαγγελματικών δραστηριοτήτων και επιστημολογικών προσανατολισμών.

Αν απαλείψαμε τους σχολιασμούς αυτούς το πράξαμε για εργαλειακούς κυρίως λόγους, δεδομένου ότι η νέα δομή του παρόντος συγγράμματος θα περιόριζε αναγκαστικά –και άδικα– την αρχική εμβέλεια αυτών των σχολιασμών, αφού εκ των πραγμάτων θα αφορούσαν ένα μόνο μέρος του και θα άφηναν τα υπόλοιπα μέρη ασχολίαστα, δημιουργώντας έτσι ένα κενό που για στοιχειώδους λόγους συμμετρίας θα έπρεπε να καλύψουμε με νέα κείμενα είτε των ίδιων είτε άλλων «σχολιαστών». Διαδικασία προφανώς χρονοβόρα και, κατά κύριο λόγο, περιττή ένδειξη άκομψης ναρκισσευόμενης επιδειξιμανίας εκ μέρους μας, που ελάχιστα θα προσέφερε στην κατανόηση των νέων δεδομένων, ενώ πολλά θα αφαιρούσε από την (διεκδικούμενη;) ερευνητική μας ευπρέπεια και άλλες τόσες παρεμβολές ενδεχομένως θα προκαλούσε στην (επιδιωκόμενη;) επισημονική μας ευθυκρισία και στόχευση.

Αυτή η φαινομενικά διαδικαστικής υφής –και ενδεχομένως πραγματολογικώς δευτερεύουσας σημασίας– όψη της αναδιάρθρωσης του αρχικού μας συγγράμματος πάνω στην τρομοκρατία και την άσκηση πολιτικής βίας, έτσι όπως αυτές βιώνονται και γίνονται αντικείμενο ανάγνωσης, ερμηνείας, κατανόησης και εν γένει κοινωνιογνωστικής και ιδεολογικής επεξεργασίας από το κοινωνικό υποκείμενο, έχει βαθύτερες ρίζες, δεδομένου ότι σηματοδοτεί τόσο την εννοιολογική διεύρυνση των φαινομένων που μελετάμε όσο

3. Ενδεχομένως και *επικαιροποιούμενο*; Ας μας επιτραπεί ο νεολογισμός...

4. ...«μη κρατικής» στη συγκεκριμένη περίπτωση...

και τον μεθοδολογικό εμπλουτισμό τους και, κυρίως, την επιστημολογική καινοτομία που εφεξής επιχειρούμε να εισαγάγουμε στον τρόπο προσέγγισης των ποικίλων όψεων της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας, υπό την έννοια ότι εγκαλούμε⁵ τον ερευνητικό πληθυσμό μας να αρθρώσει εξειδικευμένο πλέον λόγο για θέματα που άπτονται της διεθνούς –βλ. παγκοσμιοποιημένης– διάστασης τόσο των «τρομοκρατικών» ενεργειών όσο και του «πολέμου ή της πάλης»⁶ ενάντια σ' αυτές, ενώ ταυτόχρονα επιχειρούμε να εγγράψουμε τις αντιδράσεις του στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο που προσδιορίζει τις λογικά σύνθετες –εντούτοις όχι νομοτελειακά απαλλαγμένες από εκλογικευτικούς ντετερμινισμούς– εκ μέρους του κοινωνιογνωστικές επεξεργασίες του ιστορικού γίνεσθαι, το οποίο είναι ικανό, με τη σειρά του, να φωτίσει διαφορετικά τη διαχρονική πορεία που ακολουθεί η κοινωνική σκέψη γύρω και πάνω και πίσω από θέματα συγκρουσιακά όπως αυτό της τρομοκρατίας και της πολιτικής βίας.

Με άλλα λόγια, αποφασίσαμε να γράψουμε ουσιαστικά ένα άλλο βιβλίο, στο οποίο, διατηρώντας ως κεντρικό πυρήνα, όπως ήδη αναφέραμε, την έρευνα πεδίου που διενεργήσαμε το 2003 σε φοιτητές και φοιτήτριες αθηναϊκών πανεπιστημίων –μαζί με την πεποίθησή μας ότι η τρομοκρατία και τα φαινόμενα άσκησης πολιτικής βίας αποτελούν ακραίες περιπτώσεις κοινωνικής επιρροής (κατά κανόνα μειονοτικής, αλλά όχι μόνο⁷) και ότι ως τέτοιες πρέπει κυ-

-
5. Κάνοντας χρήση, κατά περίπτωση, άλλοτε της πειραματικής μεθόδου και άλλοτε της μεθόδου των συνεντεύξεων, είτε ημικατευθυνόμενων είτε μέσω δομημένων ερωτηματολογίων κλειστών αλλά και ανοικτών απαντήσεων.
 6. Όπως θα αντιληφθεί αργότερα ο αναγνώστης, η διαζευκτική αυτή αναφορά δεν εκφράζει κάποια ιδιαίτερη καλολογική ανησυχία εκ μέρους μας, αλλά παραπέμπει σε μια εξαιρετικά οξεία ενδοομαδική αντιπαράθεση στρατηγικής και τακτικής υφής εκείνων που ιδεολογικά και πολιτικά έχουν ταχθεί υπέρ της εξάλειψης της διεθνούς τρομοκρατίας, κυρίως φονταμενταλιστικού θρησκευτικού χαρακτήρα...
 7. Όταν η πολιτική βία ασκείται εκ των άνω και όταν έχουμε να κάνουμε με περιπτώσεις «κρατικής τρομοκρατίας», δύσκολα θα μπορούσε να στοιχειοθετηθεί κανείς τον μειονοτικό τους χαρακτήρα, όπως δύσκολα θα μπορούσε να τεκμηριώσει την άποψη ότι πρόκειται ακόμα για –έστω και ακραίες– περιπτώσεις διαδικασιών κοινωνικής επιρροής (τουλάχισ-

ρίως να προσεγγίζονται από την κοινωνική ψυχολογία–, προσθέτουμε τρία νέα, ιδιαίτερα σημαντικά κατά τη γνώμη μας, στοιχεία.

Μεθοδολογικής υφής το πρώτο, πραγματολογικής το δεύτερο, επιστημολογικής το τρίτο, συνδυασμένα μεταξύ τους οδηγούν στη συγγραφή ενός βιβλίου το οποίο, αν και εντάσσεται ξανά στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης φαινομένων του πολιτικού γίνεσθαι μείζονος κοινωνιακής σημασίας, διαφοροποιείται εν μέρει από το προγενέστερο σε ένα τουλάχιστον σημείο: διευκρινίζει με τον σαφέστερο δυνατό τρόπο την ισότιμη⁸ συμμετοχή της *κρατικής* και της *μη κρατικής πολιτικής βίας* στην «ανισορροπία του τρόμου» που προέκυψε μετά το τέλος της μακράς ψυχροπολεμικής περιόδου, η οποία βασιζόταν στην περίφημη «ισορροπία του τρόμου», την οποία και συντηρούσε κοινή συναινέσει προς όφελος των δύο ακόμα υπερδυνάμεων...

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά τους. Το πρώτο στοιχείο, *μεθοδολογικής υφής*, έχει σχέση με τη χρήση περισσότερων του ενός μεθοδολογικών εργαλείων και ερευνητικών τεχνικών, είτε επειδή κάποιο απ' αυτά θεωρήσαμε ότι μας επέτρεπε να εξετάσουμε περισσότερο σε βάθος την εγκυρότητα ήδη γνωστών ερευνητικών δεδομένων μας ή/και να ελέγξουμε τη διαψευσιμότητα σχετικών υποθέσεών μας (μέσω του πειράματος συγκεκριμένα), είτε επειδή κάποιο άλλο μας επιβλήθηκε από τη ρευστότητα της συγκυρίας και την οξύτητα της επικαιρότητας (η δημοσκοπικού χαρακτήρα έγκληση τμήματος του ελληνικού πληθυσμού, για παράδειγμα), είτε ακόμα επειδή, χάρη στην ευελιξία του, κάποιο τρίτο στάθηκε πρόσφορο στη συγκομιδή πιο «αυθόρμητων» αποκρίσεων του κοινωνικού υποκειμένου (οι ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις δηλαδή), είτε τέλος επειδή υποκύψαμε στον πειρασμό να πειραματιστούμε χρησιμοποιώντας τη νέα τεχνολογία για να συλλέξουμε με παραδοσιακό τρόπο τα ερευνητικά δεδομένα μας (με

στον όχι έτσι όπως αυτές ορίζονται συνήθως από την κοινωνική ψυχολογία· βλ. για παράδειγμα Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983, 2008) αλλά απλώς (;) για ακραίες –ή, ενδεχομένως, απλώς μη συγκαλυμμένες– μορφές άσκησης εξουσίας...

8. Όχι ωστόσο και ισοβαρή...

τη χρήση δομημένων ερωτηματολογίων κλειστών απαντήσεων, μέσω του διαδικτύου).

Το δεύτερο στοιχείο, περισσότερο *πραγματολογικού* χαρακτήρα, αφορά τη σύνθετη φύση και προέλευση της τρομοκρατίας και της πολιτικής βίας γενικότερα, έτσι όπως αυτές βιώνονται, προσλαμβάνονται, εξηγούνται, ερμηνεύονται και αντιμετωπίζονται από το κοινωνικό υποκείμενο φυσικά –δηλαδή πρωτίστως σε αναπαράστασιακό επίπεδο– αλλά και από την πολιτεία στις διάφορες εκδοχές της⁹ –δηλαδή κατ’ αποκλειστικότητα σε θεσμικό και επικοινωνιακό επίπεδο. Υπό την έννοια αυτή, προφανές είναι το ενδιαφέρον που παρουσιάζει για τον κοινωνικό ψυχολόγο η ένταξη της μελέτης ανάδυσης και λειτουργίας αυτών των φαινομένων –όπως και της ανάγνωσής τους από τους αποδέκτες τους¹⁰– στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, έτσι όπως αυτή αναδείχθηκε ευθύς αμέσως μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου στις 11 Νοεμβρίου 1989¹¹, με ό,τι αυτό μπορεί να είχε ως επακόλουθο τόσο στο επίπεδο της γεωπολιτικής νεόδμητης πραγματικότητας όσο και σε εκείνο της υπό σύσταση αναπαράστασής της μέσα από τους δι-αύλους της μονοκρατορικής και μονοσήμαντης προπαγανδιστικής φλυαρίας του τότε πλανητάρχη G. Bush και της «*ελεύθερα παρεχόμενης υποταγής*»¹² ορισμένων Ευρωπαίων συμμάχων του.

-
9. Περισσότερο ή λιγότερο θεσμικά εξουσιοδοτημένες, νομιμοποιημένες ή/και εφοδιασμένες να χειριστούν το διαχρονικό αυτό πολιτικό, κοινωνικό και κοινωνιακό πρόβλημα.
 10. Τους οποίους φυσικά εναπόκειται σ’ εμάς να εντοπίσουμε...
 11. Θα μας δοθεί σε λίγο η ευκαιρία να ασχοληθούμε εκτενέστερα με τη διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα σ’ αυτούς που υποστηρίζουν ότι η νέα μορφή διακυβέρνησης σε πλανητικό επίπεδο ξεκίνησε από την πτώση του τείχους του Βερολίνου, και τη συνεπακόλουθη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης –που οδήγησε σε μια νέα μορφή της σύγκρουσης μεταξύ των υπερδυνάμεων–, και εκείνους που κλίνουν υπέρ μιας πιο δραματοποιημένης οριοθέτησης του ζητήματος εντοπίζοντάς την στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 –και στον εγκαλούμενο πόλεμο πολιτισμών (βλ. σχετικά Laidi, 2006): 9/11/89 ή 11/9/01...
 12. Για να μην ξεχνάμε την «κλασική» μας κοινωνιοψυχολογική παιδεία (βλ. Beauvois, 1994, 2005).

Ορισμένα συστατικά στοιχεία αυτής της ιδεολογικής παλλίλλογας, όπως η αποκλειστική εστίαση στην ισλαμική (και δη φονταμενταλιστική) εκδοχή της τρομοκρατίας, η επίκληση στον επερχόμενο, αναπόφευκτο ή/και επιδιωκόμενο πόλεμο των δύο πολιτισμών ως μονόδρομο στην καταπολέμηση («αυτής») της τρομοκρατίας, η καταχρηστική αναφορά στην υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον πόλεμο ενάντια στην ταυτοποιημένη θρησκευτική ετερότητα του εχθρού, η ακραία διπολική λογική του τύπου «εμείς» και «όλοι οι άλλοι», δεν είναι παρά ελάχιστες από τις αναδυόμενες παρασιτικές μεταβλητές που έρχονται να αλλοιώσουν, ακόμα και να μεταλλάξουν τη σκέψη του κοινωνικού υποκειμένου, την οποία καλούμαστε να μελετήσουμε εκ νέου αν θέλουμε να ελέγξουμε τη διαψευσιμότητα της «εκλογικευτικής» υπόθεσης σχετικά με τη «νέα» τρομοκρατία¹³, που αν και παραπέμπει στη θεωρία της *σύγκρουσης των πολιτισμών* του Samuel Huntington (1993, 2000), ενισχύει παραδόξως την ανταγωνιστική θεωρία του John Mearsheimer (2001) για τον *πόλεμο των υπερδυνάμεων*, προτάσσοντας παράλληλα τον κίνδυνο που διατρέχει εξαιτίας της στις μέρες μας η (δυτική) δημοκρατία, γεγονός που κατορθώνει σχεδόν το ακατόρθωτο: να φέρει τη συγκεκριμένη θεώρηση σε σύγκρουση με τη θεωρία του *τέλους της Ιστορίας* (Fukuyama, 1992) ενώ ταυτόχρονα την ανατροφοδοτεί, δεδομένου ότι, ως γνωστόν, βασικό αξίωμα του Fukuyama είναι η νομοτελειακή και οριστική επικράτηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας έναντι των δικτατοριών, γεγονός που θα αποτελέσει κάποτε¹⁴ για τους λαούς όλου του κόσμου την ύστατη εγ-

-
13. Πολλοί αναλυτές δεν διστάζουν να μιλούν για «υπερτρομοκρατία», η ύπαρξη της οποίας προδήλως καθιστά λιγότερο ασύμμετρη σε διεθνές επίπεδο οποιαδήποτε λήψη ακραίας κατασταλτικής και προληπτικής «ρύθμισης» της καθημερινότητας του παγκοσμιοποιημένου πολίτη και εφεξής δυνητικό συνοδοιπόρο ή πρωταγωνιστή σε μελλοντικές τρομοκρατικές ενέργειες...!
 14. Αφού προηγουμένως, σύμφωνα με την αισιόδοξη πλην διπολική οπτική του Fukuyama πάντοτε, τα προ-ιστορικά κράτη θα έχουν πολεμήσει τόσο μεταξύ τους όσο και με τα μετα-ιστορικά κράτη, μέχρι να γίνουν όλα τους δημοκρατικά. Θα μας δοθεί αργότερα η ευκαιρία να επανέλθουμε...

γύηση ενάντια στον πόλεμο, μέσα από το τέλος των ιδεολογιών και την απλόχερη προσφορά σε όλους του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους...

Το τρίτο στοιχείο με το οποίο θελήσαμε να εμπλουτίσουμε το παρόν σύγγραμμα συνδέεται άμεσα με τα δύο προηγούμενα, τα τροφοδοτεί και ταυτόχρονα τροφοδοτείται απ' αυτά, αλλά κατά κάποιον τρόπο τα υπερβαίνει, με την έννοια ότι, όντας σαφούς *επιστημολογικής* υφής, φιλοδοξεί να επιχειρήσει την πλήρωση¹⁵ ενός κενού που χαρακτηρίζει το βλέμμα με το οποίο η κοινωνική ψυχολογία βλέπει την πραγματικότητά της και κατ' αυτό τον τρόπο τής στερεί την πληρότητα που θα μπορούσε να έχει ως εσχάρα ανάγνωσης του κοινωνικού και πολιτικού γίγνεσθαι έτσι όπως αυτό προσλαμβάνεται, αφομοιώνεται και διοχετεύεται εκ νέου από το κοινωνικό υποκείμενο. Δεν εννοούμε τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από τη διάσταση της *ιστορικότητας* που λείπει παντελώς από όλες τις έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία¹⁶, με μοναδική ίσως εξαίρεση, από

-
15. Να ξεκινήσει τουλάχιστον, γιατί ο δρόμος είναι μακρύς και δύσβατος, και ελάχιστοι μέχρι τώρα τον έχουν περπατήσει... Ας μην εκληφθεί αυτή μας η φιλοδοξία ως υπερβολική ή υπερφίαλη. Θεωρούμε πως, εκτός από εφικτή, είναι και αναγκαία: συνθήκη απαραίτητη –αν όχι ικανή– για την επιβίωση της κοινωνικής ψυχολογίας ως επιστημονικού εργαλείου ανάλυσης και εξήγησης της ιδεολογίας της οποίας είναι συν-παραγωγός, συμμετέχων και αποδέκτης... Ευελπιστούμε πως διαβάζοντας τις σελίδες που ακολουθούν ο αναγνώστης θα καταλάβει τι εννοούμε, και τολμούμε να υποθέσουμε ότι θα συμφωνήσει μαζί μας...
 16. Είναι προφανές πως σ' αυτές τις έρευνες δεν συμπεριλαμβάνουμε τις «ιστορίες ζωής», που είναι τόσο δημοφιλείς στον χώρο της κλινικής κοινωνικής ψυχολογίας ή, για το ακριβέστερο, της κλινικής κοινωνιολογίας, για τον απλούστατο λόγο ότι δεν πληρούν, κατά τη γνώμη μας, τη στοιχειώδη προϋπόθεση που καλείται να πληροί μια ερευνητική προσέγγιση για να μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσεται, έστω και υπό διασταλτική ερμηνεία, στον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας: τη θεωρητική, μεθοδολογική και επιστημολογική διάρθρωση μεταξύ δύο τουλάχιστον επιπέδων ανάλυσης (σχετικά με τα επίπεδα ανάλυσης –και όχι την εν λόγω προϋπόθεση που θεωρήσαμε καλό να προσδιορίσουμε εμείς οι ίδιοι– βλ. το εξαιρετό σύγγραμμα του Willem Doise, 1982, 2008). Δεν συμπεριλαμβάνουμε επίσης στις έρευνες αυτές κάποιες μελέτες, έμμεσα προϊό-ντα επιστημολογικού αναστοχασμού πάνω στην κριτική ψυχολογία που

όσο γνωρίζουμε, την έρευνα του Serge Moscovici πάνω στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της ψυχανάλυσης, όπου, μετά από δεκαπέντε χρόνια περίπου, μπόρεσε να μελετήσει τις αλλοιώσεις και πραγματικές αλλαγές που υπέστησαν οι αναπαραστάσεις της συγκεκριμένης επιστημονικής «πειθαρχίας» σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό και ιδεολογικό χώρο...¹⁷ Ακόμα όμως και σε αυτή την περίπτωση, η διάσταση της ιστορικότητας αρκείται να πάρει τη μορφή της σύγκρισης της σκέψης του κοινωνικού υποκειμένου ανάμεσα σε δύο χρονικά προσδιορισμένες στιγμές, γεγονός το οποίο έχει ενδιαφέρον από μόνο του, αλλά στερείται της δυναμικής που θα προσέδιδε στα συγκεκριμένα ερευνητικά παράγωγα η ενσωμάτωση της ιστορικότητας στη διατύπωση του θεωρητικού ερωτήματος όχι μόνο με όρους χρονολογικούς αλλά και με όρους ιστορικούς, υπό την έννοια της γενικότερης κοινωνικής, κοινωνιακής, οικονομικής και ιδεολογικής πλαισίωσης της χωροχρονικής απόστασης που επέλεξε να εισαγάγει ο ερευνητής ως ανεξάρτητη μεταβλητή στην έρευνά του.

Θα ήταν προφανώς σφάλμα επιστημολογικό, αλαζονεία μεθοδολογική και παντελής έλλειψη συνείδησης των ορίων της θεωρητικής μας επάρκειας αν σκοπεύαμε –ή έστω φιλοδοξούσαμε– να ενσωματώσουμε στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα γενικά, και στην παρούσα ειδικά, τα μεθοδολογικά εργαλεία, τους επιστημολογικούς προσανατολισμούς και το θεωρητικό υπόβαθρο του ιστορικού, όσο προκλητικό και αν είναι ένα παρόμοιο εγχείρημα¹⁸. Εξίσου πολυε-

υπό την ώθηση συγκεκριμένης μεθοδολογικής καινοτομίας-διαφοροποίησης παρήγαγαν ομολογουμένως ενδιαφέροντα ευρήματα (βλ. ενδεικτικά το παλαιό αλλά εξαίρετο πόνημα του Michael Billig, 1984, πάνω στον νεοναζιστικό τύπο στη Μεγάλη Βρετανία) γιατί η ιστορική διάσταση αποτελεί περισσότερο αντικείμενο και λιγότερο ανεξάρτητη ή, έστω, επικαλούμενη μεταβλητή.

17. Βλ. Moscovici (1961, 1976).

18. Ομολογουμένως, πολλές ήταν οι φορές που φαντασιώσαμε τη σύζευξη της δουλειάς ενός Le Goff πάνω στις νοοτροπίες, έτσι όπως αυτή προβάλλει από τις έρευνές του για τον Μεσαίωνα, με την ιδιαιτερότητα του κοινωνιοψυχολογικού βλέμματος, έτσι όπως το πρωτοεισήγαγε ο Moscovici μέσω της θεωρίας του για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, χάρη στη διαχρονική αξία της έρευνάς του πάνω στην ψυχανάλυση...

πίπεδα εσφαλμένη θα ήταν εντούτοις¹⁹, και κατά τη γνώμη μας καταδικασμένη εκ των προτέρων στην πιο παταγώδη αποτυχία, η προσέγγιση ενός τόσο σύνθετου φαινομένου όπως είναι η άσκηση της πολιτικής βίας και η τρομοκρατία, αν –στο όνομα της επιστημονικής αντικειμενικότητας του «καλού ερευνητή», στο όνομα δηλαδή της πολιτικής ορθότητας και του πειθήνιου (ακαδημαϊκού;) πολίτη– γινόταν, όπως συνήθως γίνεται εξάλλου²⁰, απογυμνωμένη από το πολλαπλό –ενίοτε και αντιφατικό– ιδεολογικό του υπόβαθρο, απονευρωμένη από τις εξίσου δαιδαλώδεις κοινωνιακές αναφορές και κοινωνικές καταβολές του, και προφανώς αποπλαισιωμένη από την ιστορική του υπόσταση.

Ήδη στην έρευνά μας το 2003 είχαμε συνείδηση του γεγονότος, γι' αυτό και επιχειρήσαμε, με κάποια επιτυχία²¹, μια σχετικά σφαιρική προσέγγιση της τρομοκρατίας μέσα από τα μάτια του κοινωνικού υποκειμένου, εγγράφοντας ακριβώς τις προσλαμβάνουσες του υπό μελέτη πληθυσμού για το συγκεκριμένο θέμα στο γενικότερο ιδεολογικό του πλαίσιο ή, πιο απλά, στη γενικότερη κοσμοθεωρία του, επιλύοντας κατ' αυτό τον τρόπο ένα τμήμα του προβλήματος: εγκαλώντας δηλαδή τον ερευνητικό πληθυσμό μας να εκφράσει τον βαθμό προσκόλλησής του σε δοξασίες όπως αυτή του *δίκαιου κόσμου*, να τοποθετηθεί απέναντι στον κανόνα της *συνεκτικότητας*, να εκφράσει τις *ατομικιστικές* ή *ολιστικές* του απόψεις και να πάρει θέση πάνω σε ζωτικά ζητήματα της *κοινωνιακής και πολιτικής επικαιρότητας*, σε μεγάλο βαθμό ρυθμιστικά –και οπωσδήποτε ενδεικτικά– του ευρύτερου *ιδεολογικοπολιτικού προσανατολισμού* του, προσπαθήσαμε να λάβουμε υπόψη μας την «ιστορικότητα» του κοινωνικού υποκειμένου. Με άλλα λόγια, για να μην το

19. Νομίζουμε τουλάχιστον και θα τεκμηριώσουμε, πιστεύουμε...

20. Παραπέμπουμε τον αναγνώστη που θα ήθελε να αποκτήσει μια πληρέστερη εικόνα των ερευνητικών «σταθερών» της κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης της τρομοκρατίας στο Παπαστάμου & Προδρομίτης (2009), καθώς και στην εισαγωγή μας στο ίδιο σύγγραμμα για μια κριτική τους ανασκόπηση.

21. Όπως θα αντιληφθεί εκ νέου ο αναγνώστης του παρόντος συγγράμματος...

εγκλωβίσουμε τεχνηέντως²² θέτοντάς του απομονωμένα το μονοσήμαντο ερώτημα γύρω από τις πεποιθήσεις του για την τρομοκρατία, επιχειρήσαμε να εντάξουμε τις απαντήσεις του σε αυτό μέσα στον γενικότερο τρόπο σκέψης του και κατά δήλωση συμπεριφοράς του²³.

Αυτό ωστόσο που επιδιώκουμε στο παρόν σύγγραμμα είναι να κάνουμε ένα ακόμα βήμα προς την κατεύθυνση που περιγράψαμε πριν λίγο, εξακολουθώντας να θέτουμε το θεωρητικό –με προφανείς, εντούτοις, ιδεολογικές προεκτάσεις και συνέπειες– ερώτημα της συνέχειας ή μη (με την ιστορική έννοια του όρου) της αναπαραστασιακής λογικής που διέπει το κοινωνικό υποκείμενο κάθε φορά που αυτό εγκαλείται να πάρει θέση απέναντι στο φαινόμενο της τρομοκρατίας και της άσκησης πολιτικής βίας γενικότερα, *σε συνδυασμό όμως με την ιστορική διαδρομή των συγκρουσιακών αυτών «πρακτικών»*, ενώ παράλληλα αναζητούμε μεθοδολογικά άρτιους τρόπους απάντησης στο συγκεκριμένο ερώτημα.

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της επιδίωξης και αναζήτησης αποτελεί το κεφάλαιο 9 του συγγράμματός μας, όπου επιχειρούμε να δούμε στην πράξη ποιες επιπτώσεις είχε στον τρόπο σκέψης του κοινωνικού υποκειμένου²⁴ η εισβολή των αμερικανικών και «συμμαχικών» στρατευμάτων στο Ιράκ, δεδομένου ότι, όπως

22. Και κατ' αυτό τον τρόπο δεν εγκλωβιστήκαμε ούτε και εμείς...

23. Σκόπιμο είναι να σημειώσουμε εδώ ότι δεν απορρίπτουμε αδιακρίτως τις δεκάδες χιλιάδες μελετών πριν από τη δική μας, όπως και τις άλλες τόσες μετά απ' αυτήν, που εστίαζαν και θα εστιάζουν ευνοήτως τα πυρά των «μετρήσεων» τους στο αντικείμενο που επέλεξαν ως άξιο του ερευνητικού τους ενδιαφέροντος, ούτε θεωρούμε πως κάθε φορά που ένας κοινωνικός ερευνητής –κοινωνικός ψυχολόγος στην περίπτωση μας– επιθυμεί να εξιχνιάσει κάποια πτυχή της σκέψης του κοινωνικού υποκειμένου οφείλει απαραίτητως να προβεί σε μια εφ' όλης της ύλης διερεύνηση της «κοινωνικής σκέψης». Αυτό το οποίο πρεσβεύουμε και επιχειρούμε να αποφύγουμε στην πράξη με αυτό μας το σύγγραμμα είναι πως η «αποσπασματοποίηση» στην έγκληση του κοινωνικού υποκειμένου ελλοχεύει κινδύνους εξίσου αποσπασματικής διερμίνευσης της σκέψης του και, ως εκ τούτου, μεροληπτικής ανάγνωσης της πραγματικότητάς του.

24. Στην Ελλάδα.

θα μας δοθεί η ευκαιρία να εξηγήσουμε όταν έρθει η στιγμή, πολλοί είναι αυτοί που υποστήριξαν ότι η συγκεκριμένη σύρραξη έγινε για να προσφέρει περισσότερα επικοινωνιακά οφέλη στους αυτοχρισθέντες γνήσιους εκπροσώπους του «πολιτισμένου» κόσμου²⁵, παρά γεωπολιτικές απολαβές· και, όπως πάλι θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε με βάση τα ερευνητικά μας ευρήματα –που συνάδουν απόλυτα με την ανάγνωση της ιστορικής πραγματικότητας–, αυτό ακριβώς συνέβη. Υπό την έννοια ότι, μετά τον πόλεμο στο Ιράκ, παρατηρείται μεταξύ άλλων –σε ό,τι αφορά τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων στην έρευνά μας– μια απομείωση της *de facto* αποδοχής του παγκοσμιοποιημένου χαρακτήρα της αντιτρομοκρατικής πάλης (και κατά συνέπεια του μονοπωλίου της λήψης σχετικών αποφάσεων από τις ΗΠΑ), καθώς και μια απομάκρυνση από τη γενική ανθρωπιστική αρχή του *διαπολιτισμικού διαλόγου* (ευρέως αποδεκτή, σε διακηρυκτικό επίπεδο τουλάχιστον, από τον δυτικό δημοκρατικό κόσμο, πλην των «αμερικανόστρωφων» υποστηρικτών της αντιθετικής, εφαρμοσμένης ήδη, αρχής του *πολέμου πολιτισμών*). Ο πόλεμος στο Ιράκ καταγράφει κατ' αυτό τον τρόπο, αντίστοιχα, *μια αρνητική άμεση και μια θετική έμμεση επιρροή* στον τρόπο σκέψης του κοινωνικού υποκειμένου, αποδεικνύοντας εμπράκτως, από τη μια μεριά, ότι η επικινδυνότητα, η ισχύς και το δυσπρόσιτο του φαύλου κύκλου της τρομοκρατίας και της αντιτρομοκρατίας, της κρατικής και της μη κρατικής πολιτικής βίας, ακόμα και της κρατικής και μη κρατικής τρομοκρατίας²⁶ εδράζονται και συνίστανται στη δυναμική των

25. Του *Αμερικανο-Βρετανικο-Ισπανικού Άξονα*, δηλαδή, που την εποχή εκείνη αποτελούσαν την (στρατιωτική, και όχι μόνο) αιχμή του δόρατος του πολέμου ενάντια στην τρομοκρατία (ή και στον «πολιτισμό της βαρβαρότητας»).

26. Δεν πρόκειται φυσικά εδώ για λογοπαίγνιο. Αν και ορισμένες φορές δυσδιάκριτες, οι αποχρώσεις μεταξύ των διαφόρων μορφών πολιτικής βίας δεν παύουν να είναι υπαρκτές και να παραπέμπουν σε διακριτούς τρόπους διευθέτησης της πολιτικής πραγματικότητας. Έτσι, κλασικό και «αναίμακτο» (ως πότε όμως;) παράδειγμα *κρατικής πολιτικής βίας* αποτελεί η πρόσφατη λήψη μέτρων από την ελληνική κυβέρνηση, η οποία μείωσε δραστικά τις αποδοχές των εργαζομένων για την καταπολέ-

αντίρροπων και αμφίρροπων διαδικασιών κοινωνικής επιρροής που απεγκλωβίζονται, ενώ, από την άλλη, διαδηλώνει πως σημαντική διάσταση της ιστορικότητας του κοινωνικού υποκειμένου συγκροτεί –ως διακύβευμα, δέκτης και πομπός διαδραστικών μηνυμάτων– η συμμετοχή του τόσο στη φαυλότητα όσο και στην κυκλικότητα αυτής της πολυώνυμης βίας.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι κύριο μέλημά μας στο παρόν σύγγραμμα, έχοντας πάντα στον νου την εξιχνίαση της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο ιδεολογικό υπόβαθρο και την εργαλειακή έκφραση της τρομοκρατίας, από τη μια μεριά, και την αναπααραστασιακή της στόχευση και αναπαραγωγή, από την άλλη, είναι να δώσουμε στον εαυτό μας –και προφανώς στον αναγνώστη– τη δυνατότητα να φωτίσει τις διάφορες πτυχές της κοινωνικής σκέψης έτσι όπως αυτή προβάλλει από τις αποκρίσεις των υποκειμένων στα πολυποίκιλα ερωτήματά μας, μέσα από την ιστορικότητα που χαρακτηρίζει τον διαβαθμισμένο, πολυεπίπεδο και ποικιλόμορφο στιγματισμό ενός φαινομένου του οποίου η διαδρομή μάς είναι γνωστή περισσότερο από 2500 χρόνια²⁷. Προφανώς δεν ματαιοπονούμε, ούτε ματαιοδοξούμε να εντάξουμε τις παρού-

μηση της οικονομικής κρίσης, όπως κλασικό παράδειγμα μη κρατικής πολιτικής βίας είναι η εξίσου πρόσφατη κατάληψη από συνδικαλιστές των «καταπελτών» πλοίων στον Πειραιά ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την οικονομική κυβερνητική πολιτική. *Κρατική τρομοκρατική ενέργεια* αντίθετα είναι προφανώς οι πριν από λίγες ημέρες πειρατικές ενέργειες του κράτους του Ισραήλ ενάντια στα «πλοία αλληλεγγύης» που μετέφεραν ανθρωπιστική βοήθεια στους έγκλειστους της Γάζας, ενώ *μη κρατική τρομοκρατική ενέργεια* αποτελεί η μόλις χθεσινή, δυστυχώς, δολοφονία του υπασπιστή του υπουργού Προστασίας του Πολίτη... Είναι προφανές ότι οποιοσδήποτε συμψηφισμός θίγει τη νοημοσύνη όλων και είναι δηλωτικός της στάσης μας απέναντι στη δημοκρατία και του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη λειτουργία της και τον σεβασμό των θεμελιωδών οικουμενικών δικαιωμάτων, το φάσμα των οποίων, όπως καλά γνωρίζουμε, περιλαμβάνει τόσο τα άτομα όσο και τους λαούς...

27. Αναφερόμαστε προφανώς στις περιπτώσεις της *τυραννοκρατίας* στην αρχαία Ελλάδα και Ρώμη, και στην περίπτωση των *Ζηλωτών* λίγο αργότερα στη γεωγραφική περιοχή της σημερινής Μέσης Ανατολής...

σες ερευνητικές μας παρεμβάσεις στη μακραίωνη ιστορία που πλαισιώνει την τρομοκρατία και την πολιτική βία γενικότερα, δεδομένου ότι, πέραν της γελοιότητας και του ανέφικτου του πράγματος, κάτι τέτοιο θα ήταν και παντελώς ανώφελο. Ευελπιστούμε ωστόσο πως θα επιτύχουμε –έστω και εν μέρει– την εμπράγματη διάρθρωση των μικροσκοπικής κλίμακας κοινωνιοψυχολογικών ερευνητικών δεδομένων μας με τη μακροσκοπικού διαμετρήματος εσχάρα ιστορικής ανάγνωσής τους, πραγματώνοντας κατ’ αυτό τον τρόπο τον ορισμό της κοινωνικής ψυχολογίας έτσι όπως τον επαγγέλλεται εδώ και σχεδόν τριάντα χρόνια ο Willem Doise²⁸, και που πολύ πρόσφατα με τρόπο υποδειγματικό –και παραδειγματικό θα λέγαμε– υλοποίησε πριν, διαφορετικά και πολύ καλύτερα από μας, ο ίδιος. Αναφερόμαστε στο τελευταίο βιβλίο του Βέλγου κοινωνικού ψυχολόγου που πρωτοκυκλοφόρησε στα γαλλικά τον Ιανουάριο του 2009 και στα ελληνικά λίγους μήνες αργότερα, με τον τίτλο *Κοινωνικές διακρίσεις και οικουμενικά δικαιώματα* και με τον υπότιτλο *Διαδρομές στην κοινωνική ψυχολογία* (Doise, 2009). Δεν είναι προφανώς εδώ ο χώρος να αναλύσουμε το περιεχόμενο του βιβλίου αυτού, πόσω μάλλον που, αν και σχετικά μικρό σε όγκο²⁹, πρόκειται για έργο ζωής, ενώ παράλληλα –όπως αναφέρεται στον πρόλογο για την ελληνική έκδοση³⁰– «αποτελεί (...) ένα εξαίρετο και προφανώς δυσεύρετο μάθημα εμπράγματης επιστημολογίας. Βλέπετε, ο Willem Doise είχε την τόλμη και την εντιμότητα (...) να εισαγάγει κατ’ αρχάς και να επεξεργαστεί στη συνέχεια την υπόθεση της διαλεκτικής σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην επιστημονική δραστηριότητα του ερευνητή και στις προσωπικές του εμπειρίες» (Παπαστάμου, 2009, σ. 13).

Θα έπρεπε ενδεχομένως να υπογραμμίσουμε εδώ ότι η εμπράγματη διασύνδεση στην οποία προβαίνει ο συγγραφέας ανάμεσα

28. Αναφερόμαστε φυσικά στα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιο-ψυχολογικής πραγματικότητας σε θεωρητικό, μεθοδολογικό, επιστημολογικό και... πραγματολογικό επίπεδο (βλ. Doise, 1982, 2008).

29. Δεδομένου ότι, μαζί με τη βιβλιογραφία, δεν ξεπερνά τις 230 σελίδες...

30. Βλ. Παπαστάμου (2009).

στο επιστημονικό του έργο και στη βιωματική πλευρά της ζωής του δεν κρύβει εκ μέρους του καμία τάση ψυχολογιοποίησης. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να κάνει κάτι τέτοιο από τη στιγμή που υπήρξε ένας από τους πρώτους κοινωνικούς ψυχολόγους που υποστήριξαν τόσο με θέρμη όσο και με επιχειρήματα την άποψη ότι η χρηματοδότηση ενός επιπέδου ανάλυσης –ή η αναγωγή σε ένα επίπεδο ανάλυσης– κατά τη μελέτη των φαινομένων που ενδιαφέρουν την κοινωνική ψυχολογία καθιστά το παραγόμενο ερευνητικό αποτέλεσμα μη γενικεύσιμο και ευάλωτο σε κάθε μορφής μεθοδολογικής ή/και επιστημολογικής υφής κριτικές; Πράγματι, «(...)η εξήγηση που ο ίδιος ο Doise προτείνει για το έργο του, μέσω των προσωπικών του εμπειριών, ούτε μια στιγμή δεν πέφτει στην παγίδα του αναγωγισμού. Αντίθετα, επεκτείνει τη θεωρία στην προσωπική του ζωή, προσδίδοντάς της ιστορικότητα και υπερκείμενο νόημα, ενώ παράλληλα απογυμνώνει τη θεωρητική αναζήτηση από το αντισηπικό της περίβλημα και καταδεικνύει τη ζωτική και τόσο ανθρωπινή διάσταση και των πιο στρυφνών ερευνητικών προβληματισμών» (Παπαστάμου, 2009, σ. 18). Αδυνατούμε φυσικά να παρουσιάσουμε λεπτομερώς το εν λόγω σύγγραμμα για προφανείς λόγους. Κρίνουμε σκόπιμο ωστόσο να αναπαράγουμε κάποια συμπεράσματα στα οποία θεωρήσαμε ότι θα καταλήξει κάθε έλλογος αναγνώστης διαβάζοντάς το, για δύο λόγους. Κατ' αρχάς, επειδή τα συμπεράσματα αυτά ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τον τρόπο με τον οποίο πιστεύουμε ότι πρέπει «να κάνει κάποιος κοινωνική ψυχολογία» αν θέλει να σέβεται τον εαυτό του ως ερευνητή και ως πολίτη, την επιστήμη του ως θεωρητικό εργαλείο ανάγνωσης της «πραγματικότητας»³¹ και ιδεολογικό μέσο παρέμβασης σε αυτήν, και τέλος την ίδια αυτή πραγματικότητα της οποίας είναι ταυτόχρονα μέρος και παρατηρητής. Κατά δεύτερο λόγο, επειδή αυτές ακριβώς οι απόψεις αποτέλεσαν και τις επιστημολογικού και ιδεολογικού περιεχομένου επιλογές μας κατά τον σχεδιασμό, τη διεξα-

31. Είναι σαφές ότι τα εισαγωγικά στη λέξη *πραγματικότητα*, όπως και η αναφορά μας στον διττό ρόλο του κοινωνικού ψυχολόγου σχετικά με αυτήν, υποδηλώνουν την προσχώρησή μας στον κοινωνικό οικοδομισμό...

γωγή, την ανάλυση και ερμηνεία των ερευνών που περιλαμβάνονται στο παρόν σύγγραμμα:

«Αν κάτι πρέπει να σας μείνει διαβάζοντας αυτό το βιβλίο είναι, νομίζω, κάποια απ' αυτά που έμειναν και σε μένα. Ότι δηλαδή: (1) πέρα από την (διεκδικούμενη;) επιστημονική του ιδιότητα, ο ερευνητής είναι ταυτόχρονα κοινωνικό υποκείμενο, μέλος κοινωνικών ομάδων ή/και κατηγοριών, πολίτης μιας χώρας και περισσότερο ή λιγότερο συνειδητοποιημένα συνεργός της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας· (2) μια από τις βασικές διαφορές που διακρίνουν τον ερευνητή από οποιοδήποτε στοιχειωδώς ελεύθερα σκεπτόμενο άτομο, που δεν ασχολείται όμως επαγγελματικά με την έρευνα, είναι η ικανότητα –αν μη τι άλλο το χρέος– να μετατρέπει τα προδήλως ή μη ερωτηματικά που του προκαλούν οι πολιτικές, κοινωνικές ή/και οικονομικές συγκυρίες σε ερευνητικά ερωτήματα και, φυσικά, η βούληση να αναζητήσει ικανοποιητικές απαντήσεις· (3) η κοινωνική ψυχολογία όχι μόνο δεν είναι (κι ακόμα λιγότερο δεν πρέπει να είναι) ιδεολογικά ανενεργός, όχι μόνο μελετά, παράγει και αναπαράγει ιδεολογία, αλλά και μπορεί, για ορισμένους μάλιστα οφείλει κιόλας –κι ο Doise, πιστεύω, είναι ένας απ' αυτούς– να καταστεί ιδεολογικό εργαλείο πολιτικής παρέμβασης με την ευρεία όσο και τη στενή έννοια του όρου· (4) με άλλα λόγια, με όλο τον σεβασμό που τρέφω για την έμφυτη σεμνότητα του Doise ως ερευνητή και ως ανθρώπου που τον κάνει να δηλώνει ρητώς τη δυσανεξία του στην ιδέα και μόνο ότι μπορεί να συμμετάσχει στη δημιουργία κάποιας νέας ορθοδοξίας αν αφήσει να φανεί ποια κοινωνική ψυχολογία θεωρεί “σωστή”, έχω τη βεβαιότητα πως, για τον ακούραστο αυτόν ερευνητή, “σωστή” κοινωνική ψυχολογία είναι η “στρατευμένη” κοινωνική ψυχολογία, αυτή δηλαδή που δεν αρκείται στην “ακαδημαϊκά ορθή” πρακτική ασφαλών –και συνήθως ανούσιων– ασκήσεων επί χάρτου, αλλά επιχειρεί (μαζί με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, χρησιμοποιώντας ωστόσο όσο πιο έξυπνα και αποδοτικά γίνεται το δικό της εργαλειακό οπλοστάσιο της πειραματικής μεθόδου) να απαντήσει με τον τρόπο της σε καίρια κοινωνικά ερωτήματα που αναδύονται χάριν ή εξαιτίας του συγκερασμού ποικίλων παραγόντων κοινωνικού, πολιτικού ή οικονομικού χαρακτήρα και, φυσικά, να επιλύσει τα εξίσου καίρια προβλήματα που προκύπτουν για το κοινωνικό υποκείμενο σε ενδοατομικό,

διαπροσωπικό, διομαδικό και αναπαραστασιακό επίπεδο μέσα από τις πολλαπλές και πολυεπίπεδες πλαισιακές του εντάξεις» (Παπαστάμου, 2009, σσ. 13-15).

Από τα παραπάνω καθίστανται, νομίζουμε, ιδιαίτερα προφανείς οι λόγοι για τους οποίους αντιμετωπίσαμε ως μονόδρομο την εισαγωγή, στην κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση που προτείνουμε για να μελετήσουμε τα φαινόμενα της τρομοκρατίας και της πολιτικής βίας, της διάστασης της ιστορικότητας ως ανεξάρτητης μεταβλητής ισότιμης με τις υπόλοιπες, περισσότερο³² κλασικές, ανεξάρτητες μεταβλητές που συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε στην κοινωνική ψυχολογία, όπως την ιδεολογία. Λιγότερο προφανείς ωστόσο μπορεί να είναι οι λόγοι που μας ώθησαν να καταπιαστούμε τα τελευταία δέκα χρόνια με το θέμα της τρομοκρατίας στην κρατική και μη κρατική της μορφή. Θα προσπαθήσουμε να τους συνοψίσουμε λοιπόν κατατάσσοντάς τους σχηματικά σε δύο κατηγορίες: την *επιστημολογική* και την *ιδεολογική*.

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται, κατ' αρχάς, το *έντονο ενδιαφέρον* που παρουσιάζει για το κοινωνικό υποκείμενο –τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς του οποίου υποτίθεται ότι καλείται να διερευνήσει η κοινωνική ψυχολογία– το φαινόμενο της τρομοκρατίας και γενικότερα η άσκηση κρατικής και μη κρατικής πολιτικής βίας: εκατοντάδες είναι τα δημοσιεύματα, επιστημονικά και μη, που ασχολούνται τα τελευταία χρόνια με τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα, οι πολίτες μιας χώρας (στην παγκοσμιοποιημένη και μη εκδοχή τους) βιώνουν σε φαντασιακό και πραγματικό επίπεδο τα συναισθήματα (συχνά ανεξέλεγκτα) που τους προκαλούν τόσο τα φαινόμενα αυτά καθαυτά όσο και, κυρίως, οι επιπτώσεις τους. Για μας

32. Όχι πολύ περισσότερο βέβαια, δεδομένου ότι στην «κλασική» (αν και ολιγόχρονη) κοινωνιοψυχολογική εργογραφία για την τρομοκρατία οι μεταβλητές (ανεξάρτητες και εξαρτημένες) που επικρατούν εστιάζονται κατά κύριο λόγο στα δύο πρώτα επίπεδα ανάλυσης του Doise: το ενδοατομικό και το διαπροσωπικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αυτής αποτελεί φυσικά, αλλά όχι μόνο, η *θεωρία διαχείρισης του τρόμου* (Greenberg et al., 1990, 1994· βλ. σχετικά Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2009).

ωστόσο η χρησιμότητα του ενδιαφέροντος που δείχνει το κοινωνικό υποκείμενο για την τρομοκρατία και τη μη κρατική πολιτική βία δεν έχει σχέση μ' αυτή τη «φλύαρη» όψη του ζητήματος: εστιάζεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι το ενδιαφέρον αυτό οδηγεί, νομοτελειακά κατά κάποιον τρόπο, στην *προσωπική του εμπλοκή* και, ως εκ τούτου, προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο αντικείμενο για το οποίο καλείται να εκφράσει τις σκέψεις και τις απόψεις του ο ερευνητικός πληθυσμός.

Ο δεύτερος λόγος, επιστημολογικής υφής, που μας οδήγησε στην επιλογή της συγκεκριμένης θεματικής είναι ο *συγκρουσιακός χαρακτήρας* της, ο οποίος, σε συνδυασμό με την προσωπική εμπλοκή του κοινωνικού υποκειμένου, οδηγεί σε δύο εξαιρετικά σημαντικά για τον ερευνητή φαινόμενα: την παραγωγή έντονης διχογνωμίας, από τη μια πλευρά (η οποία αποτελεί πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω διερεύνηση από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας), και, από την άλλη, την *αναπαραγωγή αυτονόητων αντιδράσεων* οι οποίες, για την κοινωνική ψυχολογία πάντοτε, αποτελούν ενδιαφέρουσα πρόκληση σε ό,τι αφορά την ανακάλυψη του τι κρύβεται πίσω απ' αυτά που όλοι θεωρούν ότι είναι υποχρεωμένοι να λένε, ακόμα και κυρίως όταν δεν τα πιστεύουν.

Ένας τρίτος λόγος επιστημολογικού χαρακτήρα που καθόρισε την ερευνητική μας επιλογή βρίσκεται στο γεγονός ότι οι πολλαπλές συγκρούσεις που προκαλούν η τρομοκρατία και η πολιτική βία (σε ιδεολογικό, συναισθηματικό και ηθικό επίπεδο) διευκολύνουν την εγκαθίδρυση της (απαραίτητης στα μάτια μας) *διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στην «πραγματικότητα» που μελετάμε και στο θεωρητικό εργαλείο που χρησιμοποιούμε για τη μελέτη της*. Μια διαλεκτική σχέση δηλαδή ανάμεσα στην τρομοκρατία και την κοινωνική ψυχολογία, με την έννοια ότι η έρευνα πάνω στην τρομοκρατία από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας μπορεί να μας κάνει να καταλάβουμε καλύτερα τι είναι, πού αποσκοπεί και πώς λειτουργεί η τρομοκρατία, αλλά και να μας κάνει να καταλάβουμε καλύτερα πώς σκέφτεται, πώς λειτουργεί και πώς αντιδρά το κοινωνικό υποκείμενο γι' αυτήν. Να αποκτήσουμε περισσότερες γνώσεις, με άλλα λόγια, γύρω από το αντικείμενο μελέτης μας, την τρομοκρατία και τη μη κρατική πολιτική βία, αλλά και να αποκτήσουμε περισσότερες

γνώσεις πάνω στο θεωρητικό εργαλείο με το οποίο επιχειρούμε τη μελέτη αυτή, δηλαδή την κοινωνική ψυχολογία.

Ο τέταρτος λόγος που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ερευνητική επιλογή μας είναι η αδιαμφισβήτητη *ιστορικότητα* (στην οποία αναφερθήκαμε ήδη) της συγκεκριμένης θεματικής, δεδομένου ότι, ως γνωστόν, τόσο η κρατική όσο και η μη κρατική πολιτική βία, που αποτελούν το αντικείμενο μελέτης μας, έχουν την προϊστορία τους (με τους *τυραννοκτόνους* στην αρχαιότητα, τους *ζηλωτές* και τους *ασσασίνους* στα πρωτοχριστιανικά χρόνια και στον μεσαίωνα αργότερα) αλλά και την ιστορία τους. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε ότι η σύγχρονη τρομοκρατία ξεκινά γύρω στα 1880 στη Ρωσία και συνεχίζεται στις μέρες μας στην παγκοσμιοποιημένη της μορφή, και ότι –σχηματικά– μπορούμε να τη χωρίσουμε σε τέσσερα «κύματα», όπως υποστηρίζει ο David Rappoport: στο «αναρχικό» (1880-1920), το «αντιαποικιακό» (1920-1960), το «κύμα της άκρας Αριστεράς» (1960 έως μέσα της δεκαετίας του 1990) και το «θρησκευτικό κύμα» (στην καρδιά του οποίου βρίσκεται το Ισλάμ), κύμα το οποίο βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη και ξεκίνησε το 1979, χρονιά κατά την οποία αρχίζει και ο νέος αιώνας των μωαμεθανών και που σημαδεύεται επίσης από την ιρανική επανάσταση και την εισβολή των Σοβιετικών στο Αφγανιστάν.

Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η αναμφισβήτητη ιστορικότητα του αντικείμενου που αποφασίσαμε να μελετήσουμε μας *αναγκάζει* –κατά κάποιον τρόπο, όπως είδαμε– να εισαγάγουμε στην έρευνά μας τη διάσταση αυτή εν είδει *ανεξάρτητης* μεταβλητής.

Φτάνουμε έτσι στον πέμπτο και τελευταίο λόγο για τον οποίο η κρατική και η μη κρατική πολιτική βία κέντρισαν σε επιστημολογικό –αλλά και σε θεωρητικό πλέον– επίπεδο το ενδιαφέρον μας. Σχετίζεται με την πολυμορφικά συγκρουσιακή υφή των φαινομένων αυτών, η οποία εγείρει ζητήματα συγκινησιακού, πρακτικού, πολιτικού, ηθικού και ιδεολογικού χαρακτήρα τόσο στο επίπεδο του *ατόμου* ως δέκτη αλλά και ως πομπού «τρομοκρατικών» ενεργειών, όσο και στα επίπεδα –ως πομπού και δέκτη πάντοτε– της *ομάδας*, των ευρύτερων *κοινωνικών κατηγοριών*, καθώς και της *κοινωνίας* της ίδιας. Με άλλα λόγια, η μελέτη των φαινομένων της τρομοκρατίας και της μη κρατικής πολιτικής βίας προσφέρει κατ' αρχάς στον κοινωνικό

ψυχολόγο τη σπάνια δυνατότητα να υπερβεί την επιστημολογικά έωλη, θεωρητικά άγηση και ιδεολογικά ύποπτη συνήθη διπολική κατάτμηση του κοινωνικο-ιστορικού γίνεσθαι σε άτομα και ομάδες. Του προσφέρει όμως κυρίως τη δυνατότητα να υπερβεί το τρίπολο του ατομικού, συλλογικού και κοινωνικού υποκειμένου, υπό την έννοια ότι καθιστά πλέον εφικτή τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο συνδέονται αυτοί οι τρεις πόλοι μεταξύ τους και, κατά κύριο λόγο, συναντώνται στο επίπεδο του κοινωνιακού πόλου, ο οποίος, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους, είναι φορέας, κομιστής και παραγωγός της ιστορίας του...

Οδηγούμαστε έτσι στους ιδεολογικούς λόγους για τους οποίους κρίναμε χρήσιμη, σκόπιμη και αναγκαία τη διερεύνηση των φαινομένων της κρατικής και μη κρατικής πολιτικής βίας και τρομοκρατίας από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας.

Ο πρώτος –και σημαντικότερος ίσως– λόγος είναι η συνείδηση του γεγονότος ότι η τρομοκρατία, προτού καν αποτελέσει αντικείμενο ορισμού, είναι ένα όνομα, το προϊόν μιας ονομασίας με τρομακτικές επιπτώσεις, τόσο εξαιτίας της σημασίας που το όνομα αυτό προσδίδει στην πραγματικότητα στην οποία παραπέμπει όσο και εξαιτίας της πολιτικής και αστυνομικής μεταχείρισης που η ονομασία αυτή θα επιφέρει στους κομιστές της. Η λέξη «τρομοκρατία» υποτίθεται ότι κατονομάζει το Κακό, τη σύγχρονη μορφή του απόλυτου Κακού. Ωστόσο η ονομασία αυτή δεν είναι «ξεκάρφωτη»: σέρνει πίσω της ολόκληρο αστερισμό άλλων όρων: η τρομοκρατία είναι πρώτα πρώτα ένα αστερισμός λέξεων, ένα οργανόγραμμα σημασιών, ένα σύνολο αξιών και εικόνων που προσαρτώνται σ' αυτήν. Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο Frédéric Neyrat: «Από τη στιγμή που χαρακτηριστεί τρομοκράτης ένα άτομο, μια ομάδα ή ένα κράτος, επαναχαρακτηρίζεται συγκυριακά ολόκληρη η πολιτική, ηθική, δεοντολογική, θρησκευτική και πολιτισμική πραγματικότητα. Αυτός ο απόλυτος επαναπροσδιορισμός της κατάστασης, που αναγκάζει την τρομοκρατία να γίνει δηλαδή ένα απόλυτο σημαίνον φαινόμενο, λειτουργεί με τρόπο αποκλειστικά και μόνο διπολικό: ο τρομοκράτης είναι απόλυτα και τελείως κακός. Κι όποιος βρίσκεται απέναντί του είναι με τη μεριά του Καλού, στην πλευρά του “Δίκαιου Πολέμου”» (2009, σ. 9)...

Με άλλα λόγια, ένας πρώτος λόγος που μας έκανε ιδεολογικά να θεωρήσουμε ότι ως κοινωνικοί ψυχολόγοι ήταν χρέος μας να μελετήσουμε τα φαινόμενα της τρομοκρατίας, και γενικότερα της κρατικής και της μη κρατικής πολιτικής βίας, συνδέεται με τη σύνθετη φύση και προέλευσή τους έτσι όπως αυτές βιώνονται, προσλαμβάνονται, εξηγούνται, ερμηνεύονται και αντιμετωπίζονται από το κοινωνικό υποκείμενο φυσικά –δηλαδή πρωτίστως σε αναπααραστασιακό επίπεδο– και όπως αντιμετωπίζονται, χρησιμοποιούνται και εξαργυρώνονται από την πολιτεία στις διάφορες εκδοχές της –δηλαδή *κατ’ αποκλειστικότητα σε θεσμικό και επικοινωνιακό επίπεδο*.

Δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε την περίπτωση της Αστυνομίας, για παράδειγμα, και το –περισσότερο ευήχως πλέον επονομαζόμενο– αρμόδιο γι’ αυτήν υπουργείο, το *Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη*, που μέσω της αστυνόμευσης των πολιτών και της λήψης μέτρων καταστολής (αλλά πλέον και *πρόληψης*, η οποία σηματοδοτεί μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εσωτερική λογική της νέας αυτής μορφής αστυνομικής κυριαρχίας) θεωρούν ότι θα καταπολεμήσουν αποτελεσματικά την τρομοκρατία³³.

Δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε επίσης το *Ελληνικό Κοινοβούλιο* και το ομολογουμένως ευηχέστατο *Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, τα οποία θεσπίζοντας και εφαρμόζοντας αντίστοιχα ειδικούς νόμους για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας ευελπιστούν πως θα απονομιμοποιήσουν την εναπομείνασα ιδεολογία της και προφανώς την αιματηρή πρακτική της.

33. Η δολοφονία του υπασπιστή του υπουργού Προστασίας του Πολίτη στις 24 Ιουνίου 2010, όσο και αν προκάλεσε την (αναμενόμενη δυστυχώς) καλοκαιριότητα «μηνιακή καταιγίδα άκρατης ανασφαλειολαγνείας», δεν αναιρεί κατά κανένα τρόπο τη συγκεκριμένη πολιτειακή στόχευση. Απλώς παρέχει μια ακόμα θλιβερή επιβεβαίωση της επικοινωνιακής αποτελεσματικότητας –και προφανούς στόχευσης– των μη κρατικών τρομοκρατικών ενεργειών (στη συγκεκριμένη περίπτωση πιθανότατα *παρακρατικών*, όπως ήδη ειπώθηκε από ορισμένους αναλυτές και ενδεχομένως τεκμαίρεται από τις αντιδράσεις κάποιων άλλων...), επαναφέροντας κατά συνέπεια με επίταση στο προσκήνιο το επιστημολογικό πρόταγμα της διερεύνησης των φαινομένων αυτών υπό το πρίσμα των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής...

Δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε τέλος τα ΜΜΕ, ηλεκτρονικά και μη, που δημοσιοποιώντας και την παραμικρή λεπτομέρεια κάθε πραγματικής –ή φερόμενης ως τέτοιας– τρομοκρατικής ενέργειας, υψώνοντας τους τόνους προς όλες τις κατευθύνσεις και προσφέροντας βήμα σε οποιονδήποτε αυτοχρισμένο –περισσότερο ή λιγότερο υστερικό– «ειδήμονα», καλλιεργούν ένα ήδη συναισθηματικά και ιδεολογικά υπερφορτισμένο κλίμα ανασφάλειας, είτε τρέφοντας φρούδες ελπίδες ότι θα βοηθήσουν έτσι την κοινωνία να απομονώσει τους εναπομείναντες (και δυνάμει) τρομοκράτες, να αποδομήσει τη «λογική» τους και να εξουδετερώσει την πρακτική τους, είτε τρέφοντας πολύ πιο βάσιμες ελπίδες ότι με αυτό τον τρόπο θα συνεισφέρουν στην καλλιέργεια πρόσφορου εδάφους για τη λήψη ολοένα και αυστηρότερων μέτρων καταστολής και ευρύτερων μέτρων «πρόληψης» ενός φαινομένου, τροφή του οποίου είναι –και εν μέρει ιδεολογική, πολιτική και «ηθική» νομιμοποίηση– αυτή ακριβώς η κλιμάκωση ασύμμετρων απειλών, δράσεων και αντιδράσεων.

Ο κύριος και ύστατος όμως ιδεολογικός λόγος που μας έκανε όχι μόνο να *θέλουμε* να μελετήσουμε από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας την τρομοκρατία και την άσκηση κρατικής και μη κρατικής πολιτικής βίας, αλλά και να *πιστέψουμε* ότι *οφείλουμε* να πράξουμε κάτι τέτοιο είναι ο εξής: δεν είναι τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από τη «λογική» αντίφαση πολιτικών, ηθικών και κοινωνικών επιπτώσεων ύψιστης σημασίας, που θέτει εξ ορισμού και προκαλεί εκ προοιμίου η σύγκρουση της τρομοκρατίας με τη δημοκρατία. Υπό την έννοια ότι η μεν τρομοκρατία απειλεί –αν δεν στοχεύει κιόλας– να καταλύσει τη δημοκρατία και τους θεσμούς της, η δε δημοκρατία, μεθοδεύοντας την πάλη της ενάντια στην τρομοκρατία, καταλύει η ίδια τις αρχές της, παραβιάζοντας κατάφωρα τα ανθρώπινα δικαιώματα των οποίων την υπεράσπιση επαγγέλλεται...

Μια τελευταία παρατήρηση, προτού αρχίσουμε να σας παρουσιάζουμε τους θεωρητικούς μας αναστοχασμούς και τα νέα ερευνητικά μας δεδομένα, αφορά τη σύζευξη των επιστημολογικών και ιδεολογικών λόγων που μας έκαναν να ενδιαφερθούμε για την τρομοκρατία και γενικότερα για την κρατική και μη κρατική πολιτική βία, και που οδηγούν –αλλά και καταλήγουν– στην αντίληψή μας γι' αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «*μαχόμενη*» κοινωνική

ψυχολογία: μια κοινωνική ψυχολογία δηλαδή που έχει συνείδηση ότι συμμετέχει στην παραγωγή και αναπαραγωγή ιδεολογίας (όπως συμμετέχουν και οι υπόλοιπες επιστήμες, άσχετα αν δεν το συνειδητοποιούν ή δεν το παραδέχονται), μελετά τους τρόπους παραγωγής, αναπαραγωγής και λειτουργίας της ιδεολογίας και, το κυριότερο, φιλοδοξεί μέσω των ερευνητικών της ευρημάτων και των θεωρητικών της κατασκευών να παρέμβει ενεργά στο κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό γίγνεσθαι...

Αθήνα, 25 Ιουνίου 2010